

ՄՏԱՒՈՐԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԻ ԿԵՆՏՐՈՆԵՐԸ.

Φ Ε Ρ Ε Ζ.

$$(U = F^{-1} \circ \gamma \circ F : U_0 \rightarrow V) \quad \text{where } U_0 = F^{-1}(V)$$

ԳԼՈՒԽ Բ.

Փարիզի բնակիչների ընդհանուր որոշիչ առանձնապատկերիւնը. — Փարէզը ինչպէս կենտրոն մտաւորական եւ հոգեկան կեանքի, — Փարիզի մթնոլորտը, — Փարիզուհին, — Փարիզեցին, — Ի՞նչ բան է (parvenus) պարվընու⁸, բեկլամ (ինքնագով յայտարարութիւն), — Ազնուապետութիւն — Կորա նշանակութիւնը անցեալում եւ ներկայումս: — Բուրժուազիա (միջին դասակարգը հասարակութեան) — Բուրժուազիայի պստման դերը, — Մշակ դասակարգը, — Քաղաքական կուսակցութիւնները, — Փարիզի դասանոց երեխաները, — Վաւառաքնակները, — Օտարերկրացիները:

Իւրաքանչիւր Գերմանացի յօժարութեամբ կասէ, թէ Գերմանիան աշխարհի մէջ ամենալուսագոյն երկիրն է, բայց հենց նոյն րոպէին բարեկամաբար կաւելացնէ, թէ Գերմանիային մի բան պակասումէ— Փարէզը, Ֆրանսիացին էլ իւր հոգու գաղտնարանի մէջ հակադիր դատողութիւն ունի, թէ իւրաքանչիւր ֆրանսիացու համար Ֆրանսիայում կայ մէկ բան աւելի— այսինքն է Փարէզը, Եւ արդարեւ Փարէզը իւր չափազանց զարգացումով, իւր տիրապետող նշանակութեամբ, գաւառները կլանելու իւր ընդունակութեամբ— ուժածափ է անում գաւառները և նորան կերպարանքից զրկում, Յայտնի է, որ դեռ Ժերոնդիստները **) գանգատումէին Փարիզից և նորա վերայ էին ձգում համարեա թէ հին կարգերի բոլոր յանցանքը, նոցա կարծիքով Փարէզը լափումէ Ֆրանսիային, այլանդակումէ, յետ է կասեցնում նորան, նա դէպի ինքն է ձգում պզգի կենդանի ուժերը և յաղթուած գաւառացու վերայ իւր կամքն է կապում, որ իսկապէս գործումէ միայն այն, ինչ որ ընդունումէ Փարիզից կարգադրած։ Այդ ի հարկէ ճշմարիտ է, բայց այն աստիճանի արգեօք և այն մտքով, ինչպէս հաստատումն « աշխարհի մայրաքաղաքի » հակառակորդները,

(*) Պարվենուս (parveus) նշանակում է պոն անձը, որ ստոր վիճակից աւարուէ թեան է բարձրացել:

၂၄၁၆၀၉. ၉၁၇၇၄၁.

(*) Երբ յայտնվեցին, հաշակաւոր կուսակցութիւն Ֆրանսիական առաջին յեղափոխութեան ժամանակ, հորա հիմնադիրն էր Բրիսսո մէկ քանի ընկերներով, որոնք, ինչպէս եւ ինքը Բրիսսո, պատկանումէին ազգային ժողովին, Այդ կուսակցութեան անդամները համարեմ թէ բոլորը նշանաւոր էին իւրեանց տաղանդներով եւ կրթութեամբ եւ մի եւ նոյն ժամանակ քերականագր-պաշտպան էին ողջամիտ ազատութեան, բայց կատարելապէս հերքումէին ժողովրդի միջնորդութիւնը թագաւորական գործերի վերանորոգութեանց մէջ, Վերջին ժամանակներում Բրիսսոյի համախոհները միացան Երբոնդեան դէպարտամենտի (նահանգի) պատգամաւորներին հետ, որոնք ուղարկուած էին Օրէնսդրական ժողովը եւ նշանաւոր էին պերճախօ

Գործը վերաբերում է, ի հարկէ մտաւորական և հոգեկան կենտրոնացուման: Անհանգիստ լինել Փարիզի դէմ այժմեան երկրի դրութեամբ չի՞ նշանակիլ արդեօք զինուիլ Քրանսիայի մտաւորական կեանքի դէմ: Գաւառը գանգատում է թէ Քրանսիայի բոլոր նշանաւոր մարդիկ կենտրոնանում են Փարիզի մէջ: Բայց ի՞նչ պատճառաւ: Այն պատճառաւ չէ՞ արդեօք, որ Փարիզումը իւրաքանչիւր հասկացող անձն գտնում է իւր համար գործ, դնահատութիւն, որ Փարիզումը ոչ այնքան հարստութիւնը և պաշտօնական դրութիւնը, որքան խելքը և տաղանդը — գեր են խաղում և կառավարում են աշխարհը: Փարիզի այս կլանող ազդեցութիւնը, ոչ միայն Քրանսիայի այլ և մնացեալ Եւրոպայի վերայ կազմուել է ոչ արուեստական կերպով, այլ պատմական, ուրեմն նա պէտք է կրմնայ այնքան՝ մինչև պատմական պատճառները կանհետանան: Ինտելլիգենցիա խելք, գիտութիւն — գիմում հաւաքվում են Փարիզի մէջ, և այս ոչ ոքի խորթ չի թվում, վասն զի Փարիզեան կեանքի այս աստիճանի պայմանները ունին համաշխարհային բնաւորութիւն, և Փարիզը այս աստիճանում երևում է կենտրոն Եւրոպայի մտաւորական և հոգեկան կեանքի: Անցէք Սենա գետի եզերքով՝ Քրանսիական Ինստիտուտի շրջականների — այն տեղով, ուր հին գրքերի գրավաճառներն են, ուր կան հին տպագրած գրքերի վաճառատուներ: Քրանսիական ճեմարանի անդամի հետ, որ նոր է դուրս եկել արձանագրութեանց ճեմարանի ատենից, դուք կը հանդիպէք հաշակաւոր գերմանացի կամ անգղիացի գիտնականին: Բրէզա՛ փողոցում, Կլիշա ծառաղարգ զբօսարանում, — այդ պատկերահանների թաղի մէջ — բնակում են ամեն երկիրների և ազգերի պատկերահանները: Իտալացու հետ գուք կը հանդիպէք ամերիկացուն, իսպանիացու հետ — ռուս պատկերահանին, որ վերաբնակել է այս տեղ, վասն զի Փարէզը — Եւրոպայի և աշխարհի ճարտարութեանց շուկան է: Ընդհանուր ժամ յետոյ ճեմեցէք լաւ եղանակներում Եղիւսեան դաշտերում, զնայցէք Բուլօնի անտառը և դուք կը զարմանաք, կափշիք այդ գաղ-

սութեամբ: Այսպէս կազմուելը կուսակցութիւնը, որ սկզբում տիրում էր ժողովումը եւ յետոյ զարհուրեցնում էր թագաւորին: Այս միացումը Յակոբեանների հետ եւ երկու կուսակցութեան գլուխն Գանտօնն էր, իսկ երբ սպանութիւնները, որոնց մէջ ժերոնդեաններից ոչ ոք մասնակից չեղաւ, խռովեցրին նոցա, — այն ժամանակ նոքա սկսան կռուել Յակոբեանների հետ, ժերոնդեանների չափաւորութիւնը լիւրդովիկոս թագաւորի դատի ժամանակ զինեց նոցա դէմ դիմադրողներին (ազգային խռովութեան առաջնորդներ)՝ որոնց գլխաւորն էր Լ'արաթ, եւ 2 Բուլիսի 1793 թ. քսան պատգամաւորներ, որոնք բռնել էին այդ կուսակցութեան կողմը՝ կալանաւորեցին: Եւ նոցանից շատերը ինչպէս եւ Բրիսսօ մահի մատնուեցին, իսկ մնացածները փախան էրի եւ Կալվադօսի նահանգները, կազմեցին ապստամբութիւն, որ զարհուրեցի եղաւ ազգային ժողովի նոր գլխաւորների համար: Բայց սկզբում ցիր ու ցան եղան: Նոցա զօրքը Զարգուեցին եւ համարեան թէ բոլոր մասնակիցները կալանաւորեցին եւ մեռան կախաղանի վերայ:

Մանթ. թարգմ.

դիական մայրաքաղաքի համաշխարհական բնաւորութեան վերայ (les rois en exil) արտաքսուած թագաւորներ, հինաւուրց պետական մարդիկ, և նախարարներ, Գերմանիայի, Անգլիայի, Իտալիայի, ամեն երկիրների հեղինակներ և խմբագրապետներ, բոլոր եւրոպական (beau—monde)—բարձր հասարակութիւնը պատահում են միմեանց ամեն օր, և վերջի վերջոյ այնպէս ընտելանում են, որ բնիկ Փարիզեցին — Բուրժուա (միջին դասակարգը բնակիչների) խոր համոզուած է, իբր աշխարհը Փարիզի մէջն է միայն: Ի հարկէ, ֆրանսիական մայրաքաղաքը այսպիսի համաշխարհական նշանակութիւն կարողացել է ձեռք բերել միայն պատմական պատճառների հետեանքից: Եւրոպայի վերայ Ֆրանսիայի նշանակութեամբ, Եւրոպական քաղաքակրթութեան համար Փարիզի պատմական նշանակութեամբ:

Բայց պատճառները չեն միայն Փարիզին կենտրոն շինողը Ֆրանսիայի և Եւրոպայի մտաւորական և հոգեկան կեանքի, Պէտք է դոցա վերայ աւելացնել դարձեալ նոյն իսկ Փարիզի որոշիչ յատկութիւնները, նորա արտաքոյ կարգի ընկերսիրութիւնը, նորա չափազանց մարդաշահութիւնը, նորա սուր և ախորժ դատողութիւնը, նորա շարժականութիւնը ևս առաւել նորա նազելի թեթեամտութիւնը, որի մասին ծանրակշիռ Գերմանացիք խօսում են այնպէս արհամարհանքով: Փարիզեցու այդ յատկութիւնները շինում են Փարիզին աշխարհումս եղած ամենաախորժ քաղաքներից մէկը, նորա մտաւորական և հասարակական միմնդորոտը — ահա ինչն է կազմում նորա ամենից աւելի զմայլեցուցիչ կողմը, նորա ձգողական զօրութիւնը, նորա իսկական նշանակութիւնը:

Ֆրանսիայումը, ասում է Տէն, կան երկու զանազան ժողովուրդ՝ դաւառ և Փարէզ, Գաւառաբնակները քնում են, ուտում են, յօրանջում են, լսում են. Փարիզեցիք մտածում են, ապաւինում են բախտի յաջողութեան վերայ, տքնում են և խօսում: Փարիզը առաջնորդում է Ֆրանսիային, ուրեմն խօսելով Ֆրանսիայի մասին, կարելի է խօսել միայն Փարիզի վերայ, ներս մտնենք Փարէզ, Ի՛նչ օտարոտի տեսարան է, Ահա երեկոյ է, փողոցները լուսաւորուած են, փողին ծածկում է բազմազոգ ամբոխին, որ շտապում է, նեղուածքից՝ գրթում են միմեանց, ճշում են կաֆէների (սրճարան) և թատրոնների չորս կողմը: Նկատեցի՞ք դուք արդեօք այդ ամեն ղէմքերը ի՛նչպէս դժգոյն են, ի՛նչպէս անհանգիստ են այդ հայեցուածքները, ի՛նչպէս ջղային են այդ կերպարանքները, Պայծառ լոյսը ընկնում է գլուխների վերայ, որոնք մեծ մասամբ դեռ 30 տարին չանցած ճաղատ են: Այս տեղ բաւականութիւն գտնելու համար մարդ պէտք է գրգռուած լինի. ծառազարդ դրօսարանների փողին նստում է պաղպաղակի (мороженное) վերայ, գարշահոտութիւնը և արտաշնչութիւնները մայթի, ահա ի՛նչ են շնչում յօժարութեամբ և ուրախութեամբ, նորա խմբումն բոլորակ փոքրիկ մար-

խրեայ սեղանիկների շուրջը, որոնք անհանգիստ են լինում պայծառ ուսից, գարսօնների (երեխայ ծառայ) գոռգոռոցից, բազմաձիչ խօսակցութիւնից, տաղտկալի զրօնողների միակերպ տեսարանից, գոգոթների (անպարկեշտ կանայք) գրեցելուց, որոնք անհանգիստ թափառում են շուաքում: Ի հարկէ նոցա տնային սարք ու կարգը զգուշի է. մենք բարձրանում ենք չորրորդ յարկը, գտնում ենք փայլուն սենեակներ քանդակագործութիւններով, զաճեայ արձաններով, նոր կաշուեայ կահարասիք վառանների և յարկաւոր գրորոցների վերայ շատ խաղալիքներ: Այսպիսի բնակարանում կարելի է ընդունել բարեկամներին և պատուելի անձինքների. բայց այս — յայտարարութիւն է (афиша) և ոչ աւելի. կէս ժամ կարելի է ժամանակ անցնել ախորժանօք, բայց ոչ աւելի: Այսպիսի բնակարանը կարող է ժամանակաւորապէս ծառայել բնութեան համար, սենեակները ցած են, անյարմար են, նեղուածք են. բնակարանը վեց ամից յետոյ արդէն ոչ մի բանի պէտք է: Այդ մարդկանց բոլոր զուարճութիւնները խաբուսիկ են և իբր թէ հարեանցի ձեռք բերած. նոցա մէջ կայ մի ինչ որ հիւանդոտութիւն, գրգռիչ: Այս զուարճութիւնները նման են Փարիզի ճաշարանների խոհանոցներին, սրճանոցների փայլին, Փարիզի թատրոնների ուրախութեանը: Այս մարդիկը ցանկանում են չափազանց սրընթաց, չափազանց գրգռիչ և չափազանց բազմաթիւ զուարճութիւններ: Նոքա չափաւոր են շահվում նոցանով, կամենում են միանգամից շահուիլ բոլորից. նոցա ամեն օր պէտք է նոր պաշար ծաղկազարդ առացուածների, գուարճալի անցքերի, բազմատեսակ իդէաների, Նոքա շուտով ձանձրանում են և մի և նոյն ժամանակ ձանձրութիւնը անտանելի է նոցա: Նոքա ամեն զօրութեամբ անձնատուր են լինում՝ բաւականութեանց և այնու ամենայնիւ ձանձրութիւն են զգում: Նոքա մեծացնում են իրանց աշխատութիւնը և ծախսերը, կարիքները և ճգունքը: Զգացմունքների յորդութիւնը և խոնջութիւնը հասցնում են նոցա գործարանը ամենալաբուրած գրութեան. իսկ ուրախութեան փայլը օրը քսան անգամ ծայթփում է և երևան է հանում չարճարանքների և ցանկութիւնների մեծ մասը: Բայց դորա փոխարէն նոքա ի՛նչպէս սրամիտ են, ի՛նչպէս ազատ է նոցա խելքը, Ի՛նչպէս նոցա ազդել է այդ մշտական իրարանցումը: Ի՛նչպէս նոքա բոլորը արագութեամբ ըմբռնում են և ամեն բան հասկանում: Ի՛նչպէս այդ բազմատեսակ և փորձառական կրթութիւնը նոցա ընդունակ է դարձրել զգալու և հասկանալու բարոյական աշխարհի կողմերը, որոնք կատարելապէս անյայտ էին նոցա նախորդներին, — խորին, կաթոգին և մտեմ՝ զգացմունքը, որոնք այնպէս խորթ են թվում գաղղիական ազգին:

Այս ահագին քաղաքը բոլոր աշխարհի քաղաք է. ամեն իդէաներ կարող են նորա մէջ սկիզբն առնել, ոչ մի բարբարոսութիւն արգելք չի լինում հանձարներին, մտաւոր անփախճան, անհարթ և առանց

որ և իցէ սահմանեալ ճանապարհի դաշտ է բացվում նոցա առաջ, Գործնական կեանքը խոչընդոտն չի լինում և չի ուղղում նոցա։ Աշխարհը այստեղ երևում է թատրոնական դրամարկդ, նիւթ կրիտիկայի և դատողութիւնների համար և հաւատացած կացեք, որ կրիտիկան և դատողութիւնները այս տեղ խաղում են իրանց մշտական դերը։ Անգղիացին մտնելով կեանքի մէջ՝ մարդկութեան ամենամեծ խնդիրների վերաբերութեամբ գտնում է պատրաստ պատասխանների, Խսկ ֆրանսիացին մտնելով կեանքի մէջ՝ ամեն տեղ տեսնում է միայն երկբայութիւններ և ենթադրութիւններ, Նորան հարկաւոր է այս դատողութեանց զանգուածի մէջ ինքնիրան ձեռք բերել իւր համար համոզմունքներ, իսկ որովհետեւ ըստ մեծի մասին նա չի կարող այդ անել, ուստի բնական է, որ նորա խելքը բաց է բոլոր երկբայութիւնների համար, իսկ հետաքրքրութիւնը և նորանոր ճշմարտութիւնների ծանօթութիւնը վրդովում է նորան։ Այս դատարկութեան մէջ, որ նման է անսահման ծովի, — ցնորքները, տեսական գիտութիւնները, այլանդակ կարծիքները, անկարգ ձգտումները, բանաստեղծականներ և հիւանդոտութիւններ հաւաքվում են և մերժում են միմեանց, Եթէ այս շարժուն ընդհարման ձևերի մէջ կամենաք հաստատուն գործ գտնել, որ հիմն է կազմում ապագայ տեսութիւնների և աշխարհահայեցողութեան, այն ժամանակ գիտութիւնից աւելի յարմարաբայլ կընթանաք, մերթ այս տեղ, մերթ այն տեղ ծովի պողիպոդների նման, որ հիմն է դնում միկրոսկոպիքական մասունքներից, որի վերայ կամրապնդուի մարդկային ազգի հաւատը։

Օտարերկրացու և ճանապարհորդի ուշադրութիւնը ամենից առաջ, ի հարկէ յափշտակվում է արտաքին կամ այն բնակիչների դասակարգից, որ ամենից աւելի կայ ի նկատի, որը եթէ չէ կազմում քաղաքի բնաւորութեան առանձնայատկութիւնը, գոնէ ամենայն դէպքում երևում է ամենից աւելի փայլուն նորա երևացող կողմը, Փարիզի բնակչաց մէջ այս տեսակ դասակարգն է « հասարակութիւնը » — la société — այսինքն հարուստ մարդիկ, երեւելիները, ամեն դասից, Կարոլոս Ե. Կայսրը 1539 թ. ասաց Փրանսիայի մայրաքաղաքի մասին. « Փարէզը ձիանոց համար — դժոխք է, տղամարդկանց համար — քաւարան, կանանց համար — դրախտ »։ Եւ այս խօսքերը նոյնպէս ճշմարիտ է ներկայ ժամանակում, ինչպէս որ ճշմարիտ էր 400 տարի սորանից առաջ, Կինարմատը Փարիզի մէջ թագուհի է, նա ունի իւր արքունիքը, իւր պալատականները, իւր ճակատագիրը. նորան երկրպագում են և շողոքորթում։ Հիւրերի ընդունարանում նա եղանակ է տալիս խօսակցութեան, նորա շուրջը խմբվում են պատգամաւորներ և նախարարներ, գիտնականներ և հեղինակներ. նա մտնում է գրականութեան, նորա ձեռութեան և շատ անգամ քաղաքականութեան շրջանի մէջ, ոչ միայն ներքին, այլ և միջազգային քաղաքականութեան մէջ վերջինը

չէ, Տիկին դե — Սեպիւնիէ Լիւդովիկոս ԺԴ ի թագաւորութեան ժամանակ, տիկին Բողալի յեղափոխութեան ժամանակամիջոցում, տիկին Ստալ'նապօլէօն Ա. ի, տիկին Բեկամիէ Բէստալրիացիայի ժամանակ *), տիկիններ դե-ժերարդէն և Ժօրժ-Զանդ Յուլիսեան իշխանութեան ժամանակ, և վերջապէս մեր ժամանակում տիկին Ադան, չափազանց յայտնի են իրանց աղղեցութեամբ և հանճարով։ Միայն Փարէզը կարողացաւ ստեղծել այսպիսի կանայք. միայն Փարիզում կարողացան գտնել իրական մթնոլորտը և յարմար հող կեանքի և զարգացման համար։ Բայց նորա — բացառութիւն են, շնորհալի հրէշածին են, և նոցանով ի հարկէ չէ կարելի կազմել իրական և ճշգրիտ հասկացողութիւն Փարիզուհու տիպի մասին։ Իմանալու համար՝ թէ ի՞նչ է Փարիզուհին, պէտք է Փարիզումը ապրել և կնոջը զննել ամեն պայմանի և դասի մէջ։ Միայն Փարիզեան կրթութիւնը ընդունակ է ստեղծելու այն օտարօտի էակը, որ Փարիզուհի է կոչվում։ Մտէք որ վաճառատուն կամենաք, դէպի ձեզ կը դառնայ գործակատար կինը, նորա ընթացքը այնպէս անպարսաւ է—ինչպէս և վարմունքը իսկական *grande dame*—բամբիշի. նա շարժվում է հեղաքայլ և գրաւիչ. նորա մետաքսեայ հանգերձը խշխշում է ամենանազելի կերպով։ Այնքան ապրանքների անուն կը տան, այնքան ապրանքների տեսակը ցոյց կը տան ձեզ, որ դուր կը շրջկէք։ Եթէ ամօթու շառագունէք, և դժուարանաք ընտրել, ձեզ կառաջարկեն աթոռ — քաղցր ժպիտով, Փարիզի վաճառատան փարիզուհի գործակատարի մէջ չըկայ ամաչկոտութիւն (բայց ոչ անամօթութիւն), ախորժ ձայն, նուրբ ժպիտ, հաճոյականութիւն, միտքը ըմբռնելու զարմանալի ընդունակութիւն, և վայելուչ շարժումներ, — ահա նորա յատկութիւնը։ Եւ այս ամեն շրջահայեաց զգուշութիւնը լաւ գնով ապրանք վաճառելու համար չէ, այս բոլորը նորա համար չեն անում, որպէս զի հրապուրեն գնողներին. այս բնական, կանոնաւոր յատկութիւնն է Փարիզուհու. նա հաճոյանալով, հաճոյական կերպով հագնվելով և գլխի մազերը շքեղ սանտրելով բաւականութիւն է զգում, նա փոքր ինչ դժգոյն է, վասն զի չափազանց երկար միջոց նստում է սենեակում, սաստիկ շողշողուն գալի առջևը, և նորան պէտք է պուտրա (սպիտակ փոշի մազերին և երեսին ցանելու), որով նմանում է աշխարհամար տիկնոջ, Մէկը միւսին կարժէ, որովհետեւ նոյն ընթացքը և նոյն յատկութիւնը երկուսն էլ ունին։ Եւ իւրաքանչիւր Փարիզուհին այդ շատ լաւ գիտէ, Փարիզումը սենեկապան աղախինը իւր անձը ոչ մի բանով պակաս չի համարում իւր տիկնոջից, Պարզութիւն և ճշտութիւն մտաց,

(*) Բէստալրացիա Լատ, այն թագաւորները, որոնք մեծին հապովէօնի ժամանակ իրանց դահից զրկուած էին և վերստին հաստատուեցին իրանց օրինաւոր աթոռի վերայ։ Այս թագաւորութիւնների վերականգնումը կոչվում է Բէստալրացիա։

զարմանալի կառավարչական յատկութիւններ, իսկ կարօտութեան ժամանակ—հաստատութիւն և վստահութիւն,—ահա՛ որոշիչ յատկութիւնները Փարիզուհու։ Ուշադրութեամբ զննեցէք որ և իցէ (*dame de comptoir*) գրասենեակում պարապող կնոջ, Մինչև կէս դիշեր նա նստած է որ և իցէ սրճարանի ըմպանակների, շիշերի մէջ՝ ծախսը և մուտքը գրելով։ Նորա ոտների տակը կայ շփրէտկա (*ջեռուցիչ**) և այսպէս 15 ժամ անընդհատ տեղից չի շարժում, նա հսկումէ ամեն բանի, հասարակութեան, անօթների, վաճառողների, սպիտակ հացի, գործակատարների, երեսանների ու աղախիւնների վերայ, և այսպէս է նա երկուշարթի առաւօտից մինչև շաբաթ երեկոյ։ Նորա հրամանները ճիշտ են և հաշուեմատեանները ուղիղ, նորան լսումեն, վասն զի նա լաւ հրամանատար է, շատ անգամ գերադանց իւր մեծաւորից։ Տղամարդը շատ անգամ մատնվումէ բազմատեսակ տպաւորութիւնների, յանդիմանութիւն ստանալով նա կորցնումէ ուշադրութեան ձգտողութիւնը։ Եթէ հակառակորդը խորամանկութիւն է անում, ձեւանումէ բարի մարդ, պարզ և մտերիմ, — այն ժամանակ նա հպատակվումէ և շտապում անօգուտ սակարկութիւն անել, Բայց կինը մատնով նշան է տալիս։ այրը հասկանումէ, դադարումէ և յետաձգում գործի վճիռը՝ «մինչև վաղը»։ մտածումէ ինքնիրան՝ «ես դեռ միջոց կունենամ խօսել կնոջս հետ»։ Գիշերը նորա հետ խստութեամբ են վարվում և նա յառաջ կրխաղայ բոլորովին երկմտութեամբ սպառազինուած։ Շատ անգամ կինը ինքը խառնվումէ գործի մէջ, մինչև անգամ չըդիմելով տղամարդի խորհրդին։ նա ինքը մտնումէ վէճի մէջ և ամբողջ ժամեր պատրաստ է պաշտպանել իւր շահերը։ Երբ խնդիրը վերաբերումէ գործին, այն ժամանակ նորա վերայ խօսակցութեան ձեւերը և նախադասութիւնները չեն ազդում։ նորա մտքերը — ինչպէս գնդասեղներ ցցուած ուղեղի մէջ՝ չեն ցած թափիլ այնտեղից, որպէս զի ուղեղը գնդասեղներից ազատուի, հարկաւոր է բոլոր մեքենան նորոգ շինել, — ահա ինչ պատճառաւ Փարիզուհին իւր բոլոր մտաւորական յատկութիւններով ընդունակ չէ տրամաբանելու։ Փարիզի մէջ դուք շատ անգամ կը հանդիպէք կանանց, որոնք իւրեանց տղամարդներին հասարակ գործակատարներ են շինում, որով առուտուրը աւելի է ծաղկում, տղամարդը կատարումէ հասարակ գործեր, այսինքն փակումէ բեւեռներով արկըղներ ուղարկելու համար։ կատարումէ յանձնարարութիւններ, պատուիրումէ երեւելի գնողներին։ Իսկ կինը բոլոր գործերին վերահասութիւն է գործում։ կառավարումէ գործարանը, վճռումէ, թէ որ ապրանքը աւելի լաւ յառաջ կերթայ, որը հարկաւոր կըլինի վնասով վաճառել։ Զորօրինակ կոճակների առուտրում, նա ունի այնքան խելք,

(*) Շփրէտկա (*ջեռուցիչ*) է կոչվում այն շիշը, որ տաքացրած ջրով գնումեն ոտների տակ ձմեռվայ եղանակին տաքանալու համար։

Նշանօթ. թարգմ.

որ կարող է հնարել նորաձև կոճակ աժան գնով, Ահա ինչու համար շատ հետախոյզներ կարծում են, թէ Փարիզուհու նշանակութիւնն է— լինել գործակատար *dame de comptoir*, ի հարկէ լաւ կաֆէ— ծաշարանում: Այստեղ նա բոլորովին իւր տեղումն է, լաւ հագնուած է, պարագած ժպիտներով և առուտրով, կիսավայելուչ, կիսահրաւեր կերպարանքով, քաղցր է և ուշադիր դէպի ամենքը դահլիճում, որը միևնոյն ժամանակ և պանդոկ է և հիւրանոց:

Այս աւելի ևս կրպարղուի եթէ միտք բերենք ուրիշ երկրների կաֆէ — ծաշարանները, Փարիզեան սրճարանը շքեղազարդ կերպով նկարում է իսկական Փարիզեցի (*pur sang*) աղետարիւն երկու սեռերին, և նոցա բնազդումներն ու սովորութիւնները: Աւեր առէք բաղդատելու համար որ և իցէ *Bier—Halle* Գերմանիայում: Ամէնքը գնում են այն տեղի՝ ինչ օտարոտի տեղ է զուարճութեան համար: Գուք հանդիպումէք ամէն դասակարգի մարդկանց բազմութեան սիւրթուկներով, բլուզներով, գազի պայծառ լոյսի առաջ, թամբաքուի ծուխի մէջ, — բոլորը գոռգոռում են, գարեջուր են խմում, ծիծաղում են: Եւ նոցա համար այդ լաւ է, այդ ծանր օդը թփում է նոցա բնութեանը յարմար: Նոցա զուարճութիւնը կայանում է հանգստութեան մէջ, նոքա անգորրութեամբ ծխում են և անգորրութեամբ դատողութիւն են անում: Շատերի գէմքը յիրաւի տխուր է, յառաջ քան պատասխան տալը նոքա ամբողջ քառորդ ժամ մտածում են: Երևում է, որ ներքին ժամացոյցը յուշիկ է շարժում, յուշիկ է հանդիպում մէկ անիւր միւսին, մինչ որ հնչի ժամը: Իսկ այդ տեղի թագուհիները ինչպէս զանազանվում են Փարիզուհիներից: Գուք տեսնումէք երկու կին՝ դուստր և մայր: Գուստրը կայտառ մանկահասակ աղջիկ է. նա մտիկ է անում ուղղակի ձեր աչքերի մէջ և մտածում է միայն իւր գարեջրի համար: Մայրը պարարտ և հանգարտ կին է, նա յղի է և ծնելու վերջին ամիսներումն է, բայց առանց քաշուելու սպասաւորում է և հոգս է անում սեղանների մօտ: Նկարագրեցէք ձեզ կծու խօսքերը և անամօթ յարձակմունքը այցելուների, եթէ այդ այցելուները Փարիզեցի լինէին: Բայց այդ չըկայ վերին սննեակում քանի մի երիտասարդ տղամարդ կան—գործակատարներ, հոգեւոր անձներ, ուսանողներ—որոնք նստելով բոլորակ սեղանի շուրջը՝ մէկ կողմ թողնելով ծխարանները (*չիրուխ տրյուբկա*), ամէն մէկը հանում է իւր գրպանից ձայնադրութիւնը (*ноты*): Նա՛ որ կենտրոնումն է, նշան է տալիս և ամէնքը սկսում են երգել հանդիսաւոր և բարձր եղանակով հոգեւոր երգ (*хоралъ*) Սերաստիանու — Բախի: Երկու կինն էլ ծածուկ սրբում են գոգնոցներով իրանց արտասուքը: Աշխարհավար կին (*свѣтская женщина*), անպարկեշտ կին (*кокетка*), գործակատարուհի վաճառատան մէջ, — ահա երեք նշանակութիւնը Փարիզուհու: Այս տեղ նոքա կատարեալ են և չունին մրցողներ: Այդ բոլորը ի հարկէ կախումն ունի բնաւորութեան խառնուածքից: Մոռացէք փոքր մի-

ջոց նորա մաղերի շքեղ սանտրելը և զարդարանքը, տեղը, որ ունի հասարակութեան մէջ, — մոռացէք բոլոր արտաքինը և վերադննեցէ՛ք հանդամանքը, որ կայ նորա բնաւորութեան մէջ, Փարիզուհիու ներքին գոյութիւնը — այդ *gamin* է (փողացային երեխայ) յաջողակ, համարձակ, խելօք, որին փոփոխելը անհնար է, որի մէջ պակասումէ յարգութիւնը դէպի մարդկային անձնաւորութիւնը և որը իւր անձը համարումէ հաւասար ամենին: Մենք կարծումենք, հիմնելով արտաքինի վերայ, թէ դաստիարակութիւնը պատուաստումէ Փարիզուհիու վերայ պարկեշտութիւն, — այս սխալ է. նա ընդունումէ "միայն" պարկեշտութեան արտաքին գծադրութիւնը, որը անհետանումէ ամուսնութեան և հասարակութեան մէջ երեք ամիս կեանք քաշելուց յետոյ: Իդէալները նորա ուղեղի մէջ երևումեն չափազանց արագ և չափազանց պարզ, — կամքը ներգործումէ նոյնժամայն, նորա գոյութեան պայմանը անկախութիւնն է, ստորագրելութիւնը խեղդումէ նորան:

Հասկանալի է, թէ ինչ պատճառաւ հարստացած օտարերկրացիք գալիս են Փարէզ կեանք վարելու, « բաւականութեան ծաղիկներ քաղելու », Փարիզուհին կարող է շարժել նոցա բթացած ջղերը, զորա համար նա իշխումէ երկու տաղանդի: Առաջին տաղանդն պարունակվումէ խօսելու ճարտարութեան մէջ և թղլատել խօսել երկսայրաբանութիւններ: Յայտնի է, թէ որքան այր մարդը աւելի ծանրաբարոյ է, նոյնքան աւելի յաջողութիւն կայ գտնելու նորանում կատարեալ *gamin*, երբեմն չափազանց աստիճանի խեղի և անամօթի: Ահա այս իսկ *gamin* ին որոնումէ նորա մէջ կուրտիղանկան (հեշտասէր կինը), նկարագրեցէ՛ք ձեր մէջ, թէ ի՞նչպէս լաւ է նորան լինել ազատութեան մէջ. ի՞նչ ուրախութեամբ նա թռչկոտումէ գորգի վերայ, ևս առաւել եթէ գորգը շքեղ է, կահկարասիքը գեղեցիկ են, տանտիկինը դէմքով սիրուն է, և միշտ զուգուած զարդարուած ինչպէս աշխարհաւար կին... Երկրորդ տաղանդը աւելի վսեմ է. — Փարիզուհին անձնաւորութիւն է, և ոչ իր, նա գիտէ խօսել, ցանկալի քննից բռնած մանածել, նա ունի իւր ցանկութիւնները, կամակորութիւնը, ինքնահաճութիւնները, — որ աստիճանի խայտառակուած լինի, այնուամենայնիւ մարդ է: Մէկ ինչ որ դերասանուհի անցեալ դարում իւր սիրահար դուքսից քարշեց խլեց Սուրբ Հոգու շքանշանը, գողալով նորա վերայ. « Խոնարհ իր ծնկներիդ վերայ և համբուրիր իմ հոգաթափս, ո՛վ ձեր դէ »: Վաղուց չէ, որ մէկ գոգոթ (անպարկեշտ կին) խնդրումէր իւր սիրականից ընծայել նորան մէկ տուն, երեք օրից յետոյ սիրականը բերումէ նորան մէկ տրցակ (կապոց *пачка*) թղթադրամներ, նա զընտումէ դրամները և շարտումէ նորա երեսին ասելով. « Ծեր անձնապաշտ, ես խնդրեցի քեզանից ոչ թէ դրամ, այլ տուն, դու չը կամեցար անձիդ նեղութիւն տալ գնել տունը »: Ասումեն, որ սիրեկանը այդ արարմունքը գտել է շատ գրաւիչ, նա չի ընտելացել "կանացի անկա-

խումբեան հետ, Այս տեսակ կարգից գուրս բաների ընդունակ են միայն Փարիզուհիները, Լոնդոնում կանայք (Cremoris gordens) — յիրաւի անմիտ են, որոնք գոռում գոչում են կամ մարմնջում, կամ թէ տխուր գործակատարներ են՝ զբաղուած հաշիւներով, Փոքրիկ տնակների մէջ, արուարձաններում դուք կրպատահէք շատ գեղեցիկ, վայելուչ աղջիկների, համարեա թէ լէզի (անգղ. տիկին), որոնք ցանկանում են միայն կանոնաւոր կեանք և ընտանեկան ուրախութիւններ, մնացածները յուսահատութեան մէջ իրանց անձը մատնում են ամենատեսակ ծանրութիւնների, Փարիզում ընդհակառակը նոքա մտածում են ապագայի համար, — նոքա տղամարդերից օգուտ են քաղում, նոքա ունին իրանց հիւրանոցները. աշխարհավար կանայք (свѣтскія женщины) նորանով հետաքրքրւում են, ըստ որում նորաձեւութիւնը (мода) նոքա են հնարում, Չափաւոր կուրտեղանկանները տնաւորւում են, ձեռնոցների մագաղին (վաճառատուն) են բաց անում, ամուսնանում են, դոքա պատուաւոր ֆիգարօներն են (սիրահարական գործերի միջնորդ), բայց այնուամենայնիւ ֆիգարօներ, Կատարեւապէս նոյն յատկութիւններին դուք կը հանդիպէք և աշխարհավար կնոջ մէջ, — Հիւր ընդունելու համութիւնը և նուրբ յաջողակ շողոքորդութիւնը աշխարհավար կնոջ բոլոր ոյժն են կազմում, Ի հարկէ ո՞վ չի շողոքորթում, Բայց յիմարը միայն կարող կը լինի ասել ձեզ. ա՛խ, ինչպիսի տաղանդ կայ ձեզանում, ա՛խ ինչպէս դուք լաւ էք, Եթէ այսպէս բաներ ասում են այնպիսի մէկ մարդու, որ բոլորովին խելագուրկ է, այն ժամանակ նա լռում է, ամթխածութեամբ աչքերը վայր է ձգում և իւր մօքում ձեզ դէի մօտն է ուղարկում, Իսկ խելօք կինը երբէք չի ցոյց տալ ձեզ իւր հաւանութիւնը, նա այդ ծածկում է, բայց այդ երեւում է, նա յարմարւում է ձեր հայեցակետին, ձեր մօքերը պարզում է, կարո՞ղ է ստիպել ձեզ բացայայտ արտայայտելու, և դուք ինքներդ բաւական կը լինիք ձեզանից, նա վիճում է ձեզ հետ, տալիս է ձեզ բաւականութիւն համոզելու նորան, նա երբէք միանգամից չի ստորադրւում և այսպէսով ապացուցանում է, որ դուք հազուադիւս խելքի տէր էք, Խօսելով այդպիսի կնոջ հետ՝ դուք համոզւում էք, որ դուք սրամիտ էք, որ ձեր ճանապարհորդութիւնները (եթէ խօսքը դոցա մասին է լինում), — ամենահետաքրքիր բանն են աշխարհումը, նա միշտ օգուտ է քաղում ուրիշի թոյլ կողմից, Ուրիշ կարգերի մէջ Կուրտեղանկան և գործակատար կինը գործում են միեւնոյն բանը, Մէկ խօսքով երեք անձնաւորութեանց մէջն էլ խելք կայ, Փարիզուհու բոլոր տաղանդն է օգուտ քաղել տղամարդկանցից՝ հաճոյանալով նոցա:

Այսպէս է մերձաւորապէս Փարիզուհու տիպը, Այդ տիպը պատահում է միակերպ հասարակութեան և բնակիչների ամէն դասակարգերի մէջ, ազնուապետական Սեն — Փերմենի արուարձանից մինչև մշակների թաղերը:

(Խորհրդ.) Զ. Տ. Զարարեանց: